

ÚJ IRÁNYOK A MAGÁNJOGTUDOMÁNYBAN

Vékás Lajos

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék
vekas@ajk.elte.hu

Közel száz évvel ezelőtt *Szászy Schwarz Gusztáv*, a nagy magyar magánjogász hasonló cím alatt tartott két előadást (Szászy Schwarz, 1911). Megállapította, hogy „több mint két nemzedék fölött múlt el az idő, amióta utoljára »új irányról« beszéltek a magánjog terén. Az akkori új irány a »történeti« volt, szemben a régivel, a »természetjogi«-val.” Szászy Schwarz – *Rudolf Jhering* követőjeként – az érdekkutató módszert állította szembe a *Friedrich Carl von Savigny* nevével fémjelzett történeti jogi iskola kutatási módszerével. Talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a több mint kétezer éves *magánjogtudomány paradigmaváltásait* külső nézetrendszerek szemléletformáló kisugárzása idézte elő. Hosszú évszázadokon át főleg a filozófia és a teológia játszotta ezt a katalizátor-szerepet; a 19., majd a 20. században a közgazdaságtudomány, a szociológia és más társadalomtudományok gyakoroltak jelentős hatást a magánjog vezérlő eszméire, sőt módszertanára is. A magánjogi gondolkodást már azokban a hosszú évszázadokban is számos külső, megtermékenyítő szellemi hatás érte, amikor a jogtudomány a maga feladatát kizárólag a jogforrások anyagának magyarázatában, a hézagok kitöltésében és új jogdogmatikai megoldások kitalálásában látta. E

rövid összefoglalásban a magánjogtudományban az elmúlt fél évszázad során bekövetkezett jelentős irányváltásokat mutatjuk be.

A magánjog utolsó félszázados fejlődésének egyik legfontosabb eszmei áramlatát kétségkívül az ún. „*gyengébb fél*” védelme körüli viták képezik. A probléma magját az a korántsem új keletű felismerés jelenti, hogy a magánjogi szabályozás alapvető módszertani kiindulópontjában és részleteiben is egyenlőnek tekintni a – gazdasági, szociális, képzettségi stb. szempontból – gyakran távolról sem egyenlő társadalmi lehetőségekkel rendelkező jogalanyokat. A magánjog *etikai és szociális szempontokkal* történő átítatódásának – *Szladits Károly* szavaival: „átzellemlésének” – követelese ugyan már a huszadik század első felében hangot kapott, de ezen irányzatnak igazi térnyerésére az elmúlt ötven évben került sor. (Szladits, 1941, 35.) Előrebocsátjuk, hogy a magánjog törzse ettől még változatlanul és szükségszerűen „individualista jogrend marad”, amelynek feladata „a magánérdekek összeütközésének igazságos kiegyenlítése”. (Szladits, 1941, 35.) Ehhez pedig *Arisztotelész* nyomán hozzátehetjük: a magánjogi igazsá-

gosság fő formája a kiegyenlítő-kiigazító igazságosság (iustitia commutativa), azaz a magánszemélyek között az egyenjogúság és a mellérendeltség helyzetében létrejövő cselekvések kapcsolata igazságossága. (Arisztotelész, 1971, 136. skk., különösen 1135. a.) (vö.: Peschka, 1980, 16. skk.)

A fogyasztóvédelem, a szociálisan rászorult fél védelme és más hasonló jelszó alatt – szinte a korkívánat erejével – fellépő és ható nézetek az elmúlt évtizedekben hódítottak a világ gazdaságilag fejlettebb felében; és – a szokásos késséssel – a 70-es években hozzánk is eljutottak. Megkísértették nemcsak a jogtudományt, hanem a jogalkotást és a bírói gyakorlatot is. (V. ö. Vékás, 1981) Számos jogágban kísérlik meg érvényesítésüket, így a magánjogban, sőt még a klasszikus – kollíziós normákkal operáló és közvetett szabályozást nyújtó – nemzetközi magánjogban is.

Valljuk meg: a magánjognak kevés eszköze van a szociális egyenlőtlenségek kiigazítására. Túl a jogi szabályozás közös problémáján, a jog általános érvénye és az eldöntendő eset egyedi konkrétsága közötti ellentmondáson (Peschka, 1980, 16. skk., 56. sk.), a magánjogban azért nehéz a szociális szempontú korrekcióra módot találni, mert a magántulajdonosok viszonyainak rendezésénél a kiinduló elv csak az egyenjogúság és a mellérendeltség lehet. Már *Arisztotelész* felhívta ugyan a figyelmet a *méltányosság* követelményére (Arisztotelész, 1971, 136. skk., különösen 1135. a.), de a magánjogban éppen az említett kiinduló alapállás miatt ezzel a lehetőséggel is csínján kell bánni. A méltányosságnak ugyanis két oldala van: ami az egyik tulajdonosnak méltányos, az a másikkal már könnyen elfogadhatatlanul méltánytalan lehet. Mindehhez járul az alapvető célkitűzésnek és az alkalmazott kiindulási kategóriának: magának az ún.

gyengébb félnek – bármely definíció szerint megmaradó – pontatlansága és erősen viszonylagos volta. Verseny piacon például a szociálisan elesett fél sincs a gazdaságilag erősebb félnek kiszolgáltatott helyzetben; monopólium helyzet esetében viszont a gazdasági potenciáltól függetlenül is aszimmetrikus szerződés-kötési pozíciók jöhetnek létre.

Nem utolsósorban a magánjogi eszközök szociális érzéketlensége és a szerződéses alanyok gazdasági egyensúlyának hiánya miatt, vagyis éppen a szociális túlsúly jogszabályi korrigálására hivatkozva törnek lándzsát jeles jogtudósok az alapvető *alkotmányos és ember jogoknak* a magánautonómia körében történő közvetlen érvényesítése mellett. (Sajó – Uitz, 2006) Ezekkel a felfogásokkal szemben a magunk részéről azok nézetéhez csatlakozunk, akik a „gyengébb fél” védelme miatt sem látnak ilyen közvetlen hatásra szükségletet, illetve jogi lehetőséget. (Canaris, 1999, 98.; Vékás, 2001, 2006) Túl a „gyengébb fél” védelme jelszó elméletileg és gyakorlatilag egyaránt problematikus vonásain, a magánjogi normák közvetítésére az alkotmányos alapjogok és a magánjogi szerződések között e körben ugyanazon okból és ugyanúgy szükség van, mint a magánautonómia aszimmetriától nem terhelte világában. Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az alkotmányos követelmények magánjogbeli érvényesítésére szociális megfontolásokból nem kellene a közvetett érvényesülés minden jogi lehetőségét megragadni.

A „*gazdasági elemzés*” éppen az individuális magánjognak kíván társadalmilag hatékonyabb mágneses teret teremteni, és pedig távolról sem etikai, hanem – ellenkezőleg – ki-

zárólag gazdasági megfontolások alapján. Maga a jog gazdasági elemzésének elmélete kétségkívül tudományágunk egyik legnagyobb hatású szellemi áramlatává vált a 20. század utolsó harmadában. Ahogy *Sajó András* írja: „a jog gazdasági elemzése csak része egy nagyobb szabású kísérletnek, mely a gazdaságtani szemléletet és alapfeltevéseket a társadalmi viselkedés – illetve annak legkülönbözőbb megnyilvánulásai – magyarázatára kívánja kiterjeszteni”. (Sajó, 1984) A jog gazdasági elemzését az 1991-ben Nobel-díjjal is kitüntetett *Ronald H. Coase* kutatásai és a 60-as évek elején közzétett tanulmányai indították el. Coase híressé vált és a témában valóban úttörő jelentőségű tanulmánya *A társadalmi költség problémájáról* 1960-ban jelent meg (Coase, 1960).¹ Az ő hatására kezdődtek el a részletekbe menő kutatások, előbb csak az Egyesült Államok egyetemlein (mindenekelőtt Chicagóban), azután a 80-as évektől Európában is. Időközben egy valódi „szekta” alakult ki a gazdasági elemzés híveiből, folyóiratokkal és egyéb időszaki kiadványokkal, rendszeres konferenciákkal stb.² Mint nagyon sok elméletnek, úgy a jog gazdasági elemzésére vonatkozó kifejtett nézeteknek is fellelhetők – sejtés jellegű – előzményei. A kártérítési felelősségi jogot például (amellyel kapcsolatban a gazdasági elemzés sokat ígérő gyakorlati következtetésekre is lehetőséget kínál) már 1888-ban igen szellemesen vette bonckés alá „nemzetgazdasági szempontból”

a bécsi *Victor Mataja*. (Mataja, 1888) Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a gazdasági megközelítés a magánjog elemzésénél az *egyoldalúság veszélyét* is magában rejt. E csapdát még az irányzat olyan kiemelkedő nagysága sem tudta elkerülni, mint *Richard A. Posner*, aki például a családjogi konfliktusok feloldásához is eminens szerepet szánna a gazdaságossági megközelítésnek. (Posner, 1984)³ Egyetértéssel idézhetjük *Peter Behrens* kiemelkedően koncepciózus könyvének a jog gazdasági elméletére általában tett következő megállapítását: „Az ilyen jellegű elméletek nem ok nélkül váltanak ki kételeyeket. Gyakran esnek ugyanis abba a hibába, hogy bizonyos társadalmi értéket abszolutizálnak, ezzel az ideologikuság gyanújának téve ki magukat. A jog gazdasági elmélete azáltal kerülheti el ezt a veszélyt, hogy nyíltan megfogalmazza premiszszáit, és nem tart igényt arra, hogy a jogrendszer egyedül lehetséges elméleti megalapozásának tekintsék.” (Behrens, 1986, 368., VIII. i., 101.) A tévedések és túlzások nem csorbítják tehát az elmélet erényeit, mindenekelőtt a kiinduló szemléletváltoztatás jelentőségét: a magánjogi megoldások megválasztásánál vizsgálni kell azok költségeit s általában gazdasági következményeit.

Kulcsszavak: *magánjogtudomány, történeti jogi és természetjogi iskola, gyengébb fél védelme, emberi jogi és alkotmányos követelmények és a magánjog, a jog gazdasági elemzése*

¹ Magyarul megjelent *A társadalmi költség kérdése* címmel, Harmathy Attila és Sajó András A jog gazdasági elemzése című kötetében (Harmathy – Sajó, 1984). Feltétlenül említeni kell a Coase tiszteletére megjelent tanulmánykötetet (Medema, 1998) a témához kapcsolódó több érdekes írással. továbbá Paul Burrows és Cento G. Veljanovski (1981), valamint Robin Malloy (1990) munkáját (különösen a 104–125. oldalak).

² A folyóiratok, illetve periodikák közül: a *Journal of Legal Studies* (1972-től); a *Journal of Institutional and Theoretical Economics* (e címmel 1986-tól, de ilyen alcímmel már 1981-től a *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 137. köteteként); *Journal of Law and Economics* (1958-től); *Research in Law Economics* (1979-től); *Journal of Law, Economics and Organization* (1985-től) stb.

³ A gazdasági hatékonyság abszolutizálásával Posner még a rabszolgaság igazolásáig is elmegy. (Posner, 1979)

IRODALOM

- Arisztotelész (1971): *Nikomakhoszi etika*. Akadémiai, Budapest
- Behrens, Peter (1986): *Die ökonomischen Grundlagen des Rechts*. Mohr Verlag, Tübingen
- Burrows, Paul – Veljanovski, Cento G. (eds.) (1981): *The Economic Approach to Law*. Butterworth, London
- Coase, Ronald H. (1960): The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*. 31, [magyarul: A társadalmi költség kérdése. (1984) In: Harmathy Attila – Sajó András (szerk.): *A jog gazdasági elemzése*. Közgazdasági és Jogi, Budapest, 202–243.].
- Harmathy Attila – Sajó András (szerk.) (1984): *A jog gazdasági elemzése*. Közgazdasági és Jogi, Budapest
- Malloy, Robin (1990): *Law and Economics*. West Publishing Co, St. Paul, Minn.
- Mataja, Victor (1888): *Das Recht des Schadenersatzes vom Standpunkte der Nationalökonomie*. Leipzig
- Medema, Steven (ed.) (1998): *Coasian Economics: Law and Economics and the New Institutional Economics*. Kluwer, Boston
- Peschka Vilmos (1980): *Az etika vonzásában* Akadémiai, Budapest
- Posner, Richard A. (1984): A családjog. In: Harmathy Attila – Sajó András (szerk.): *A jog gazdasági elemzése*. Közgazdasági és Jogi, Budapest, 155–170.
- Posner, Richard A. (1979) Utilitarianism, Economics, and Legal Theory. *Journal of Legal Studies*. 8103–8140.
- Sajó András (1984): Közgazdaságtani vizsgálódások a jogról. In: Harmathy Attila – Sajó András (szerk.): *A jog gazdasági elemzése*. Közgazdasági és Jogi, Budapest, 5–42.
- Szászy Schwarz Gusztáv (1911): *Új iránymű a magánjogban*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest
- Sajó András – Uitz Renáta (eds.) (2006): *The Constitution in Private Relations: Expanding Constitutionalism*. Eleven International Pub, Utrecht
- Szladits Károly (1941): *Magyar magánjog*. I. k., Grill Károly Könyvkiadó Vállalat: Budapest
- Vékás Lajos (1981): Fogyasztóvédelem a fejlett tőkés országokban, *Gazdaság- és Jogtudomány*. XV, 57–84.
- Vékás Lajos (2001): Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései. HVG-ORAC, Budapest
- Vékás Lajos (2006): Egyenlő bánásmód polgári jogi viszonyokban? *Jogtudományi Közöny*. LX, 1355–1364.

